

Мястото на задължителното застраховане в условията на пазарна икономика

Георги Драганов*

Резюме: Прието е в една пазарна икономика задължителното застраховане да отстъпи и на негово място да се развива доброволното застраховане. Изхождайки от характерните особености на задължителното застраховане и неговото използване в работата на страни с развита пазарна икономика, стигаме до извода, че това застраховане не трябва да се пренебрегва. То трябва да се развива успоредно с доброволното застраховане. Но има и застраховки, включени в застрахователния бранш „застраховане на отговорности“, при които задължителното застраховане е за предпочитане.

Ключови думи: пазарна икономика, застрахователен пазар, задължително застраховане, доброволно застраховане, застрахователен монопол, срок на застраховката, застрахователно плащане, отговорност на застрахователя.

JEL: G22.

Застрахователните отношения са част от икономическите отношения. „Следователно принципите, при които се изгражда и функционира застрахователният пазар са конкретизация на общите принципи на пазарна икономика”². Приема се, че в една пазарна икономика „в сила е принципът за доброволност при сключване на

застрахователните договори”³, т.е. доброволното застраховане трябва да се развива приоритетно в сравнение със задължителното застраховане. Това мнение обаче има основание само за личното застраховане (застраховките „Живот“, „Злополука“ и медицинското застраховане), както и за застраховките, които имат за обект движимото и недвижимото имущество на стопанските единици (физически и юридически лица). При тези застраховки могат да се правят изключения само за някои специфични рискове, които засягат имуществени интереси, които имат важно държавно значение. Не така стои въпросът със застраховките включени в застрахователния бранш „Застраховане на отговорности“. Някои от застраховките, включени в този бранш на застраховането, имат подчертан социален характер. Те защитават икономическите интереси на трети лица, на които виновно са причинени имуществени и неимуществени вреди. Следователно няма основание да се предоставя възможност на физическите и юридически лица сами да решават дали да сключат застраховката, защото ако няма сключена доброволна застраховка, пострадалите трети лица не се възмездяват за виновно причинените им вреди. Това води до продължителни съдебни процеси. Този недостатък може да се избегне само ако има сключена задължителна застраховка.

* Георги Драганов е докторант в СА „Д. А. Ценов“ гр. Свищов, e-mail: draganof@datacom.bg

² Илиев, Б. и Ир. Мишева. Застрахователен пазар. Свищов, 2005, с. 5.

³ Пак там, с. 5.

I.

При решаване на въпроса, как да се развива задължителното застраховане, необходимо е да се отговори на редица въпроси. За нас най-важният от тях е – Какви са историческите традиции? И до днес актуално звучат думите на немския специалист в областта на застраховането Алфред Манес, изказани още в далечната 1906 г.⁴ За него участието в застраховането изисква от клиента известно осъзнаване на икономическата полза, която му се предоставя чрез застраховането, а когато няма такава, застраховането се търси от сравнително малко кандидати да сключат застраховки. Има и такава група от лица, които имат неправилно отношение към застрахователното дело, като техният стремеж е да получат изгода от него, посредством неправомерни и дори престъпни прийоми.

Задължителното застраховане, като правна норма, отдавна е завоювало правото си на съществуване. За разлика от доброволното застраховане, при задължителното застраховане държавата е тази, която преценява неговото въвеждане. При него принципът на императивност позволява да се приложат икономически обосновани методи за регулация⁵. Върху този принцип действат различни специфични фактори, които се явяват като основание за прилагането на принципа на задължителност. Пример в това отношение е застраховката „Гражданска отговорност“ на автомобилистите. При нея принципът на задължителност има не само важна, но и специфична роля. Ако се въведе задължително застраховане на имуществото срещу определени, например катастрофични рискове, задължителното застраховане ще съдейства за опазване на имуществените интереси на обществото, свързани с въз-

производствения процес.

Прието е да се счита, че в условията на държавен монопол в областта на застрахователното дело, развитие има преди всичко задължителното застраховане. Това е и причината много автори по теория на застраховането⁶ да считат, че едно от условията за създаване на застрахователен пазар е ограничаване на задължителното застраховане. За да обосновем нашето становище, ще се върнем назад в историята на българската практика в това отношение.

След национализацията на застрахователното дело в България, имущественото застраховане (сега се използва понятието „Общо застраховане“) се развива в няколко направления. Движимото и недвижимото имущество е предмет на задължителното застраховане. Приема се, че това е нормално при едно планово развитие на икономиката. Въпреки това, развитие има и доброволното имуществено застраховане. Това опровергава мнението, че „принципите за създаването и формирането на застрахователен пазар са в пряка зависимост с общите принципи, на които се изгражда всяка пазарно икономика ..., както и доброволен начин на предлагане на застрахователната услуга“⁷.

Вярно е, че социалистическите стопански единици се застраховат по пътя на задължителното застраховане, но това не означава, че е пренебрегната работата по сключване на доброволни застраховки. Така например, през 1958 г. са застраховани, чрез задължително застраховане, 37,7 млн. декара земеделски култури. В същото време доброволното застраховане на земеделските култури на ТКЗС има непрекъснато увеличение. По доброволен начин, през 1954 г. , са застраховани 64 % от засажените и заетите площи, през 1955 г. – 76 %, през

⁴ Страхование от А до Я. М., Инфра, 1996, с. 553.

⁵ Пак там, с. 5.

⁶ Драганов, Хр. Застрахователен пазар.С., Изд.

„Тракия-М“, 2001, с. 29.

⁷ Драганов, Хр. Цит., съч., с. 29 – 30.

Риск и застраховане

1956 г. – 81 %, а през 1957 г. този процент надхвърля 86⁸. Подобно развитие имат и останалите застраховки от обществен и частния сектор на икономиката. Или в условията на монопол върху застрахователната дейност, доброволното застраховане се развива успоредно със задължителното застраховане.

II.

Още във фундаменталния труд на проф. В. Райхер⁹ се разглежда подробно въпросът за задължителното и доброволното застраховане. Това става чрез подробно изясняване на предимствата и недостатъците на едното и на другото. Вниманието върху правната форма на имущественото застраховане отгеля и проф. В. Гаврийски. Но както проф. В. Райхер, така и проф. В. Гаврийски правят своите изводи и заключения в условията на застрахователен монопол. Това, може би, е и причината те да дават предпочитание на задължителното застраховане.

За да направим преглед на двете правни форми на застраховане, ще се спрем на възможните варианти на задължително застраховане, които много добре са дадени от проф. В. Райхер и проф. В. Гаврийски.

Задължителното застраховане може да се провежда от:

- Специализирани застрахователни дружества за принудително застраховане. Застраховката се осъществява по силата на закон. Застрахователната защита започва автоматически от момента на придобиване на имуществото. Такъв вид задължително застраховане е прилаган от Държавния застрахователен институт. Може би това е причината застрахователните

⁸ Петров, М. Проблеми на държавното имуществено застраховане. Свищов, 1958, с. 85.

⁹ Райхер, В. Обществено-икономически форми на застраховането. С., 1955.

Задължителното застраховане

премии по някои видове застраховки на гражданите да са събирани от данъчните служби.

- Застрахователно дружество за задължително застраховане. Застраховането също се осъществява по силата на закон, но собственикът на имуществото е длъжен да декларира своята воля, под формата на заявление, в застрахователното дружество, за да възникнат застрахователните отношения. В този случай задължителната застраховка се сключва чрез застрахователен договор (полица, свидетелство). При него договорните взаимоотношения се регулират чрез специален закон (в България това е Кодексът за застраховането). Такава застраховка е „Гражданска отговорност“ на автомобилистите. Застраховката е годишна и започва на 1 януари и завършва на 31 декември (сега се практикува за една календарна година – б.а.). Неправилна е практиката, която се прилага от българските застрахователи, застрахователната премия да се разсрочва на вноски.

Застрахователното дружество, което работи по тази форма на задължително застраховане, трябва да отговарят на определени критерии. Те се контролират от Учреждението за надзор. В България – от Комитета за финансов надзор.

- Застрахователно дружество за монопол в провеждане на дадена задължителна застраховка. При този начин притежателят на имуществото, въпреки че не е задължен да сключи застраховка, при изявено желание за това той трябва да я направи при застраховател, който има лиценз за сключване на застраховката.

Освен тази класификация, която се свързва с юридическата страна, някои автори подразделят задължителното застраховане на пълно и частично. Така, за-

Риск и застраховане

задължителното застраховане, което е само частично (в процент или твърда застрахователна сума)¹⁰ се допълва с доброволното застраховане.

Когато се отрича задължителното застраховане или се ограничава сферата на неговото приложение, се пренебрегва фактът, че в Европа в XX век задължителното застраховане играе определена роля за концентрация на капитала. Държавното застраховане се прилага в различни форми – монополно и не монополно, доброволно и задължително. Тези форми се преплитат в застрахователната практика. Пак в Европа монополното държавно застраховане се провежда по отделни застраховки, по обекти на застраховане и по райони. Тези ограничения, според нас, са твърде условни. Това потвърждава и практиката на бившите социалистически страни.

Много често се поставя и въпросът: Кои трябва да провежда задължителното застраховане? Практиката в областта на застраховането дава няколко варианта:

- задължително застраховане, осъществявано от определено (като правило от държавно) застрахователно(ни) дружество(ва). Това е задължителен застрахователен монопол, който не може да се прилага в условията на пазарна икономика;
- задължително застраховане, осъществявано от избрано от застрахования застрахователно дружество. Това е т.нар. задължително конкурентно застраховане и се прилага от нашата застрахователна практика;
- задължително застраховане, при което застрахованите имат право на избор, но се дава предпочитание на даден застраховател. Обикновено той е държавно застрахователно дружество;

¹⁰ В съветското застраховане и в застраховането в България до приемане на Закона за застраховането през 1997 г. се използва понятието "окладно застраховане".

- задължително застраховане, при което, ако застрахованият не сключи застраховка в определен срок, на него се посочва застрахователно дружество, при което трябва да направи застраховката.

Тъй като задължителното застраховане има социален характер и се практикува при застраховане на отговорности, според нас, трябва да се даде предпочитание на задължителното конкурентно застраховане. То е най-приемливо за работа в условията на пазарна икономика.

III.

Задължителното застраховане в условията на пазарна икономика може да се провежда по много видове застраховки и застрахователни комбинации. Това показва не само световната, но и българската застрахователна практика.

В България още в края на XIX век (1895 г.) се въвеждат задължителни застраховки на земеделската продукция от градушка. Тази застраховка е задължителна за всички земеделци и обхваща всички земеделски култури, без тютюна. Администрирането на застраховката е предадено на специално създадено звено към Министерството на земеделието.

В началото на XX век се провежда дискусия за и против задължителното застраховане срещу риска „градушка“. Следват години, през които задължителната застраховка отпада и се въвежда доброволна застраховка срещу този риск. Едва през 1942 г. доброволната застраховка срещу градушка е прекратена. От 1 февруари 1943 г. се въвежда отново задължителната застраховка.

През 1935 г. се въвежда задължителна застраховка „Гражданска отговорност“ на вършачко-притежателите. След национализацията на застрахователното дело през 1946 г. Държавният застрахователен институт не се ограничава само със застра-

Риск и застраховане

ховката „Гражданска отговорност“ на автомобилистите, а въвежда още през 1946 г. следните задължителни застраховки:

- застраховка „Гражданска отговорност“ на индустриалните предприятия;
- застраховка „Гражданска отговорност“ на лекарите, хирурзите и зъболекарите;
- застраховка „Гражданска отговорност“ на аптекарите;
- застраховка „Гражданска отговорност“ на гражданите, за причинени вреди от застрахователни събития на наети от тях сгради и имуществва;
- застраховка „Злополука“ на пътуващите в обществения транспорт.

Днес, съгласно Кодекса за застраховането, задължителни са само две застраховки. Чрез поднормативни актове се разширява полето на „задължителните застраховки“. Според нас те не могат да се включат в понятието „задължително застраховане“.

Какво показва световната практика? Между Първата и Втората световни войни в почти всички европейски страни се въвеждат задължителни застраховки¹¹. В отделните страни положението изглежда по следния начин¹².

В **Чехия** са въведени два варианта на задължителни застраховки:

- задължителна застраховка чрез сключване на договор (пилоти, ловджии, превозвачи, капитани на кораби, адвокати, зъболекари, фармацевти, ветеринарни лекари, лекари, осъществяващи частна практика, архитекти, данъчни органи, гизайнери, одитори);
- задължителна застраховка без сключване на договор (автоматично застраховане). Към тази група спадат: застраховка „Гражданска отговорност на МПС“ и застраховка на работодателите.

¹¹ Виж Агамчук, Н.Г., Цет. съч.

¹² Страхование от А до Я, М., 1996, с. 523 – 533.

Задължителното застраховане

Задължителните застраховки в **Унгария** са следните: застраховка „Гражданска отговорност на МПС“, застраховка „Злополука“ на пътниците в обществения транспорт, застраховки „Гражданска отговорност“ на авиаторите, на обществени складове, за ядрени рискове, екологични рискове, както и застраховки за професионална отговорност – нотариуси, адвокати, лекари, брокери, синдици, одитори и др.

В **Хърватска** наред със задължителната застраховка „Гражданска отговорност“ на МПС и застраховка „Злополука“ на пътниците в обществения транспорт се прилагат и задължителни застраховки за професионална отговорност – адвокати, нотариуси, синдици, гражданска отговорност на самолети и кораби и пр.

Задължителни са застраховка „Гражданска отговорност“ на МПС и застраховка за работнически компенсации и в **Словакия**. Прилагат се също договорни задължителни застраховки за нотариуси, архитекти, гизайнери, одитори, контролори на полети, адвокати, съдия-изпълнители, ловджии и др.

И в **Словения** задължителна е застраховката „Гражданска отговорност“ на МПС, застраховка „Гражданска отговорност“ на самолети, застраховка „Злополука“ на пътуващите в обявения транспорт, застраховки за професионална отговорност на адвокати, одитори, нотариуси и инженери-гизайнери. В **Албания** задължителна е само застраховката „Гражданска отговорност“ на МПС.

В **Литва** задължителни са застраховките за професионална отговорност на адвокати, нотариуси, застрахователни брокери и застраховки за здравни институции, а в **Латвия** от 01.09.1997 г. се въвежда задължителна застраховка „Гражданска отговорност“ на МПС. Прилагат се, но все още без особен успех, и застраховки за професионална отговорност (лекари, нотариуси и др.). **Естония** е първата от прибалтийските страни, която въвежда задължител-

Риск и застраховане

на застраховка „Гражданска отговорност“ на МПС. Въведени са и някои задължителни застраховки за професионална отговорност - нотариуси и др.

В **Русия** наред със задължителната застраховка „Гражданска отговорност“ на МПС и застраховка „Злополука“ на пътуващите в обществения транспорт е въведена и застраховка на работниците в държавните предприятия, при които се работи в условията на голям риск. Предлагат се и десетки други застраховки за професионална отговорност.

Украйна прилага над 26 задължителни застраховки, но основни са задължителната застраховка „Гражданска отговорност“ на МПС и застраховка „Злополука“ на пътуващите в обществения транспорт. От юли 1997 г. се въвежда и задължителна застраховка срещу ядрени рискове.

В **Беларус** основно място заема задължителната застраховка „Злополука“ на пътуващите в градския транспорт. Премията се включва в стойността на билета. Въведена е и задължителна застраховка „Гражданска отговорност“ на МПС и застраховка на превозвача.

В много страни се въвеждат задължителни застраховки чрез нормативната база, която ги регулира. Това обаче не позволява да се спазват основните застрахователно-технически принципи, на базата на които се изгражда всяка застраховка, независимо дали е доброволна или задължителна. Неспазването на застрахователно-техническите изисквания е предпоставка за неправилно определяне на застрахователните премии. Последните невинаги отговарят на поетата отговорност от застрахователя. Различни са и начините за изчисляване на застрахователното обезщетение при отделните застрахователни гружества, а това създава проблеми, които възникват във взаимоотношенията между тях.

И така стигаме до въпроса: Какви са перспективите за развитие на задължи-

телното застраховане? Всеизвестно е, че целта на застраховането е да защитава имуществените интереси на физически и юридически лица. Това става чрез акумулирането на парични средства в централизирани фондове (резервите и фондовете на застрахователните гружества), чрез децентрализирани премии, внасяни от застрахованите. Плащанията от тези парични (натурални, услуги) фондове става при реализирането на застрахователните рискове. Задължителното застраховане, провеждано със закон от застрахователните гружества, най-добре обединява максимален брой обекти в застрахованата съвкупност. По този начин се защитават ефективно имуществените интереси на застрахованите. Освен това принципът на задължителното застраховане на едни или други обекти дава възможност за обосновани методи на държавно регулиране. Има и други фактори, които се явяват като предпоставка за развитието на задължителните застраховки (социални, морални и др.). Такова е положението при застраховка „Гражданска отговорност на автомобилистите, застраховката „Злополука“ на пътниците в средствата за обществен превоз“ и др. В страна, в която преобладава държавната собственост в областта на промишлеността, търговията и други отрасли, държавата е заинтересувана да запази имуществения интерес на обществото. В страни с пазарно стопанство, в които частният сектор заема основно място в икономиката, задължителното застраховане отстъпва място на доброволното застраховане. Това обаче не означава, че трябва да се пренебрегва задължителното застраховане.

IV.

Когато се оценява въвеждането на задължителното застраховане, трябва да се изяснят твърде много въпроси.

Риск и застраховане

Първо. В кой сектор от народното стопанство ще се въведе задължителната застраховка, и кой вид застраховка е за предпочитане.

Второ. В кои момент застраховката ще влезе в сила. Това може да стане автоматично, след придобиване на имуществото или сключване на съответното споразумение от дадена стопанска единица, която се явява в качеството на застрахован. Ако се приеме сключването на застраховката да става с предложение, от страна на застрахования, то предложението трябва да има определена форма, на базата на което застрахователят издава застрахователния договор. Важно е също така, какви въпроси ще се включат в предложението, за да може правилно да се уточни ситуацията на риска и от там правилно да се изчислят застрахователните премии. Задължително трябва да се изясни и процедурата, която ще се прилага, ако при настъпване на застрахователния случай се установи, че застрахованият не е отговорил коректно на поставените въпроси.

Трето. Срокът на застраховката е от особена важност. Той може да бъде за календарна или застрахователна година. Ако се възприеме застрахователната година, трябва да се уточни и разсрочването на застрахователната премия.

Четвърто. За нормалното развитие на застраховката и нейното икономическо съдържание от особена важност е отговорността на застрахователя. Тя, както е известно, се определя при сключване на застраховката. Отговорността може да бъде лимитирана или нелимитирана, както и различна за имуществените загуби и неимуществените вреди. Има и още един важен момент. Той е свързан с формата на застраховането – за действително претърпени вреди, за плащане по възстановителна стойност, прилагане или не на франшиза и гр.

Задължителното застраховане

Пето. Подробно трябва да се изяснят задълженията на застрахования през времетраенето на застраховката, както и при настъпване на застрахователния случай. При задължителното застраховане застрахователят няма право на селекция (подбор) при включване на обектите в застрахованата съвкупност. Той поема отговорност за имуществените и моралните вреди, предмет на застраховката. Затова при откриване на невярно дадени сведения, дори и тогава, когато това стане след настъпване на застрахователния случай и възникване на вредите, застрахователят няма право да откаже застрахователното плащане. Намаляване на застрахователното плащане при задължителното застраховане не се прави. Застрахователят може само да досъбере застрахователната премия, която се явява като разликата между изчислената и необходимата застрахователна премия. Това може да стане с или без санкция.

Шесто. За разлика от доброволното застраховане при задължителното застраховане не се използва принудително събиране на застрахователната премия. Това може да стане само по реда на данъците. При доброволното застраховане, влизането в сила на застрахователния договор е пряко свързано с плащането на застрахователната премия. Това е най-важното и необходимо условие за влизане в сила на застраховката. Задължителното застраховане защитава икономическите интереси на застрахованите и поради тази причина плащането на застрахователната премия не оказва влияние при изплащане или отказ на застрахователното обезщетение. Следователно в закона трябва точно да се посочат причините, при които може да се откаже изплащане на застрахователно обезщетение.

Седмо. Обикновено при въвеждане на задължителна застраховка се изяснява и възможността за прилагането на доброволна

Риск и застраховане

застраховка. На практика такава възможност не се допуска, особено когато се прилага при застраховане на отговорности. При застраховане на двимижимо и недвижимо имущество, прилагането на доброволно застраховане е допустимо.

Осмо. При задължителните застраховки на отговорности обезателно трябва да се учреди Гаранционен фонд, като самостоятелно юридическо лице.

Има и други детайли, които трябва да се вземат под внимание при въвеждането на една задължителна застраховка, като например: Как ще се защитава интересите на застрахователните дружества? Какви икономически интереси се защитят, чрез въвеждане на застраховката? Как това ще се отрази върху качеството в работата на застрахователите?

X X
X

От направените разсъждения се вижда, че задължителното застраховане, в условията на пазарно стопанство не трябва да се отрича. Това показва и световната практика. Днес на застрахователните пазари се прилагат повече от четиридесет вида задължителни застраховки и техният брой непрекъснато се увеличава. Трябва обаче внимателно да се преценява за кои сфери и за кои рискове това застраховане

е необходимо, за да се защитят имуществените интереси на дадена категория стопански единици срещу причинени вреди на или от трети лица. За нас това са всички застраховки, които са включени в застрахователния бранш „Застраховане на отговорности“.

Литература

1. Адамчук, А. Г., 2000. Страхование от А до Я, Москва.
2. Адамчук, А. Г., 2004. Мировой страховой рынок и пути к глобализации, Москва.
3. Гаврийски, В., 1964. Теория на застраховането, Свищов.
4. Драганов, Хр., 2010. Имуществено и лично застраховане, София, изд. „Тракия-М“.
5. Драганов, Хр., 2008. Застраховане, София, изд. „Тракия-М“.
6. Драганов, Хр., 2008. Застрахователен пазар, София, изд. „Тракия-М“.
7. Илиев, Б. и Ир.Мишева, 2001. Застрахователен пазар, Свищов.
8. Райхер, В. К., 1952. Обществено-исторически типове застраховане. София.
9. Шинкаренко, И. Е., 1999. Страхование ответственности. Москва.